

УДК 811.161.3

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ КЛАСИФИКАЦИЯ ИНТЭРТЭКСТЭМ

С.У. БАЧКОВА

(Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова)

Інтэртэкстуальнасць як з'ява разглядаецца ў шырокім сэнсе як універсальная ўласцівасць тэксту і ў вузкім сэнсе разумеецца як наяўнасць канкрэтных і яўных адсылак да папярэдняга тэксту. Наўмыснае і ўсвядомленае ўключэнне аўтарам у тэкст фрагментаў іншых тэкстаў фарміруе дыялагічнае ўзаемадзеянне твораў, культур, эпох, якое можа рэалізоўваць розныя функцыі ў тэксце. Інтэртэкстэмы ў залежнасці ад значнасці і прадукцыйнасці ў маўленні рэалізуюцца ў розных функцыях у творах беларускай мастацкай літаратуры.

Уводзіны. Адметная асаблівасць беларускай мастацкай літаратуры ХХ стагоддзя – выкарыстанне інтэртэкстуальных сувязяў як праяўленне звароту да каштоўнасцей сусветнай і рускай культуры. Інтэртэкстэма з'яўляецца сродкам выражэння міжтэкставых сувязяў і характарызуецца як узнаўляльная адзінка. Асноўныя крытэрыі вызначэння гэтай адзінкі – яе вядомасць усім прадстаўнікам нацыянальнай лінгвакультурнай супольнасці, актуальнасць і пастаяннае ўзнаўленне ў маўленні. У вызначэнні інтэртэкстэмы мы абапіраемся на погляды расійскага даследчыка К.П. Сідарэнкі і разглядаем яе як «адзінку інтэртэксту, функцыянальна арыентаваную міжтэкстава, міжузроўневы рэляцыйны (суадносны) сегмент зместавай структуры тэксту – сэнсавай, граматычнай (марфемна-словаўтваральнай, марфалагічнай, сінтаксічнай), лексічнай, прасадычнай (рытміка-інтанацыйнай), страфічнай, кампазіцыйнай, – які далучаны да міжтэкставых сувязяў» [1, с. 11].

Інтэртэкстэмы з'яўляюцца моўнай формай перадачы інтэртэксту і прадстаўлены рознымі структурнымі адзінкамі мовы, якія наўмысна ўводзяцца аўтарам у тэкст і рэалізуюцца ў розных функцыях: інтэртэкстуальнай, афарыстычнай, аргументацыйнай, палемічнай, экспрэсіўнай, гумарыстычнай, эстэтычнай, вобразнай, намінатыўнай і кампазіцыйнай [2–4].

Мэта дадзенага даследавання – апісаць функцыянальную разнастайнасць інтэртэкстэм у беларускіх мастацкіх тэкстах.

Інтэртэкстуальная функцыя ўласціва ўсім інтэртэкстэмам без выключэння. Яна звычайна звязана з выражэннем міжтэкставых сувязяў і ўтварэннем як дадатковых асацыяцый, так і дадатковага сэнсу (падтэксту) твора. Інтэртэкстуальная функцыя рэалізуецца, калі інтэртэкстэма ўжыта з мэтай перадачы міжтэкставай інфармацыі або стымулявання да пошуку інтэртэкстуальнай сувязі. «Практычна любы твор схільны да адкрытасці і можа ўтрымліваць у сабе мноства інтэртэкстуальных сэнсаў: адбываецца непарыўная інтэртэкстуальная ўзаемасувязь твораў зусім розных эпох, а таксама крытычнае пераасэнсаванне мастацкіх тэкстаў, гісторыі, культуры навогул» [3, с. 8]. Напрыклад, *Лабановіч прыгадаў адзін сказ, што пісаў колісь пад дыктоўку ў гэтай жа школе, і ўголос вымавіў яго: “Где стол был яств, там гроб стоит”... Эх, хлопцы, хлопцы! – у засмучэнні гаворыў далей Лабановіч* [5, с. 123]. Герой рамана Якуба Коласа «На ростанях» А. Лабановіч звяртаецца да радкоў з верша Г.Р. Дзяржавіна «На смерць князя Мяшчэрскага», у якіх іншасказальна гаворыцца пра цеснае суседства трагічнага і радаснага, каб нагадаць сваім суразмоўцам пра тонкую грань паміж жыццём і смерцю.

Афарыстычная функцыя звязана з абагульненнем, выражэннем важнай думкі. Напрыклад, – *У нас сёння дзень не прапаў дарма, бо ў гэты дзень мы многа смяліся, – заўважыў Лабановіч, – Ніціш вуснамі свайго Заратустры казаў: “Той дзень, калі вы не смеяцеся, прападае для вас.»* [6, с. 76]. Нездарма ў пошуках ісціны і сэнса жыцця героі рамана Якуба Коласа “На ростанях” звяртаюцца да твораў Фрыдрыху Ніцшэ. Адчуванне амаральнасці і няўстойлівасці сучаснага свету ўсё больш прыгнятае А. Лабановіча, а цікавасць да творчасці нямецкага філосафа Ніцшэ – спроба знайсці сэнс жыцця. З аднаго боку, А. Лабановіч, звяртаючыся да вядомага выказвання Заратустры, асэнсоўвае драматызм нацыянальнага быцця, а з другога – адкрывае і падкрэслівае прыродна-псіхалагічную сутнасць беларускага народа ва ўсім бачыць станоўчае.

Аргументацыйная функцыя праяўляецца пры ўжыванні інтэртэкстэм як сродку доказу той ці іншай думкі. Напрыклад, у рамана Якуба Коласа «На ростанях» А. Лабановіч, ужываючы вядомы выраз антычнага філосафа Геракліта, выкарыстоўвае яго як аргумент таго, што ў жыцці асобнага чалавека і ўвогуле грамадства заўсёды будуць адбывацца змены: – *Так, дзядзька Сцяпан: жыццё не стаіць на месцы і ўсё на свеце змяняецца* [6, с. 17]; *Яшчэ старадаўні грэчаскі філосаф сказаў: “Усё цячэ і ўсё змяняецца», прычым усё гэта не абходзіцца без барацьбы. А усё, што мае пачатак, тое мае і канец* [5, с. 87].

Экспрэсійная функцыя інтэртэкстэм праяўляецца пры апісанні эмацыянальнага стану, настрою герояў твора. Напрыклад, *Вам, як бачу я, хацелася б заспяваць: Гром победы, / раздавайся. / Веселися, храбрый Росс. Дык не дачакаецца, Андрэй Пятровіч. Калі ў каго і былі надзеі на перамогу ў пачатку вайны, дык яны хутка развеяліся, як ранішні летні туман.* (Я. Колас. На ростанях) [6, с. 361]. Звяртаючыся да радкоў неафіцыйнага рускага нацыянальнага гімна канца XVIII – пачатку XIX стагоддзя, які з’яўляўся сімвалам пабеды, гераіня рамана, Вольга Віктараўна, іранізуе над узнеслым настроем Лабановіча, над яго памылковым захапленнем вайной і верай у перамогу царскай Расіі ў Першай сусветнай вайне.

Гумарыстычная функцыя адзначаецца, калі дзякуючы ўключэнню інтэртэкстэмы ствараецца камічны або іранічны эфект. Напрыклад, у п’есе А. Макаёнка «Выбачайце, калі ласка» гумарыстычны эфект узнікае, калі гераіня твора, Ганна, трансфармуючы выраз «сабакам сена касіць», які звычайна ўжываецца са значэннямі «бядзяцца дзе-небудзь, займаючыся пустой справай», «знаходзіцца невядома дзе, хавуючыся ад сям’і» расказвае, чаму яна адна гадуе дзяцей: *Ганна. У вас дзетак, відаць, няма? Антаніна Цімафееўна. І без іх клопату хапае. Ганна. Ну, вядома, вядома. А ў мяне іх двое. Без мужа гадую. Антаніна Цімафееўна. А дзе ж ён? Ганна. Сабакам сена касіць. Антаніна Цімафееўна. Сабакам? Ганна. Можна, і кошкам, хто яго ведае* [7, с. 93]. Гумарыстычнае пераасэнсаванне выразу дае магчымасць гераіне п’есы разам з чытачамі іранізаваць над недабрасумленнасцю некаторых бацькоў.

Кампазіцыйная функцыя праяўляецца ў выкарыстанні інтэртэкстэмы як элемента кампазіцыйнай будовы тэксту. Так, у рамана «На ростанях» у эпізодзе сустрэчы А. Лабановіча з Ядвісяй, каб паказаць закаханасць настаўніка, Якуб Колас выкарыстоўвае цытату з верша А.У. Парэцкага, звяртаючыся да вядомых радкоў, якія звычайна цытуюцца пры нечаканай сустрэчы з тым, каго доўга і настойліва шукалі: *– Ах, попалася, пташка, стой, / Не уйдеш з сеті! / Не расстанемся с тобой / Ни за что на свете! – спакойна дэкламаваў Лабановіч, не зводзячы з яе вачэй, любуючыся ёю, шчасліва ўсміхаючыся.* (Я. Колас. На ростанях) [6, с. 152].

Эстэтычная функцыя рэалізуецца, калі інтэртэкстэма ўжываецца як сродак стварэння эстэтычнага эфекту. Напрыклад, *То ж Беларусь – Айчына, / А я – твой сын, ад косці твайі косць, / Кроў ад крыві твайі, мая Айчына.* (С. Дзяргай. Родная мова) [8, с. 28]. Выкарыстанне фразеалагізмаў біблейскага паходжання дапамагае аўтару стварыць эстэтычны кантэкст, падкрэсліць значнасць думкі пра кроўную і ідэйную роднасць чалавека са сваёй Радзімай.

Фатычная функцыя звязана з неабходнасцю дасягнення моўнага кантакту, які можа быць створаны пры дапамозе інтэртэкстэмы. Напрыклад, у рамана Я. Коласа «На ростанях» Лабановіч параўноўвае знаёмых дзяўчат з антычнымі багінямі прыгажосці і вытанчанасці, падкрэслівае іх маладосць і прывабнасць: *– Быць у Панямоні і не пабачыць вас, трох граціў, панямонскіх красунь, было б злачынствам з нашага боку, – пажартаваў Лабановіч* [5, с. 219].

Кумулятыўная функцыя праяўляецца ва ўжыванні інтэртэкстэм у якасці загаловаў і эпіграфаў. Напрыклад, назва твора У. Караткевіча «*Балада аб трыццаці першым сярэбраніку*» з’яўляецца лексічнай трансфармацыяй біблейскай інтэртэкстэмы *трыццаці сярэбранікаў*, якая ўжываецца са значэннем «плата за здраду», «цана здрады» [9, с. 142].

Вобразная функцыя інтэртэкстэмы праяўляецца ў магчымасці стварэння мастацкага вобразу. Напрыклад, *У глушы, дзе туманы белыя, / Дзе жывуць лесуны і трасца, / Як заўсёды, шукалі смелыя / Кветку-папараць, кветку шчасця* (У. Караткевіч. У тую ноч) [9, с. 44]. Гэта інтэртэкстэма – алюзія да вядомай усім славянскім народам легенды, паводле якой у купальскую ноч нібы расцвітае папараць, і той, хто яе адшукае, можа авалодаць усімі зямнымі скарбамі; *Дарослым будзе ён чытаць Купалу, / І замест юнай, з’едлівай Паўлінкі / Паўстане гэты сталы добры твар: / Падобныя яны з іх весялосцю, / З іх голасам, з іх прыгажосцю яснай, / З іх шчырай беларускаю душой...* (У. Караткевіч. На пачатку дарог) [9, с. 13] – алюзія да вобразу Паўлінкі, сімвала маладосці і прывабнасці, з аднайменнай камедыі Я. Купалы.

Палемічная функцыя праяўляецца пры ўжыванні інтэртэкстэмы як аб’екта дыскусіі. Напрыклад, у вершы «У дняпроўскіх хвалях, бы ў калысцы...» У. Караткевіч, звяртаючыся да лацінскага выразу «Усе дарогі вядуць у Рым», нібы палемізуе, не пагаджаецца з гэтай думкай: *Усе шляхі прыводзяць не да Рыма, А да родных вербаў і бяроз* [9, с. 40]. Трансфармацыя вядомага выразу дапамагае аўтару нагадаць чытачу пра каштоўнасць і прыгажосць роднага краю, абудзіць пачуццё патрыятызму.

У тэкстах беларускай мастацкай літаратуры фіксуюцца выпадкі ўжывання інтэртэкстэм у абагульняльнай, імператыўнай, ідэалагічнай, дыдактычнай функцыях, але яны не вызначаюцца прадукцыйнасцю і маюць індывідуальна-маўленчую прыроду.

Адным з значных праяўленняў інтэртэкстуальнасці з’яўляецца абыгрыванне вядомых выразаў. Так, у камедыі «Выбачайце, калі ласка» А. Макаёнка для стварэння камічнага эфекту звяртаецца да вядомых выразаў: *Калібераў. Ах, чорт! (Схапіўся за бок і завяў так, нібы ў яго ў пячонцы сапраўды камень, ды яшчэ і гарачы.) Моцкін (са здэкам). У яго ж камень у пячонках! Бульжнік! (Калібераву.) Кіньце дурня*

строіць! Няёмка. Тут жа людзі глядзяць! Ганна. *За пазухай у яго камень, а не ў пячонках!* [7, с. 158]. А. Разанаў у вершаказе «Год» у слове «год» аб'ядноўвае два значэнні: год – каляндарны прамежак часу; год – бог (Gott) – сімвал часу: *Год – бог (Gott): ён усё ўмяшчае, усё змяняе, усім кіруе, на ўсё накладвае свой адбітак. Рухомы і круглы, нібы карагод, год апярэзвае павяззю згоды канец і пачатак, годзе і кагадзе, і тое, што аддалаецца, загадкавым чынам набліжае зноўку* [10, с. 79].

Вынікі. Мова беларускай мастацкай літаратуры насычана інтэртэкстэмамі, якія выступаюць сродкам выражэння міжтэкставых сувязяў і адлюстроўваюць зварот да культурных, гістарычных і сусветных каштоўнасцей. Інтэртэкстэмы наўмысна ўводзяцца ў тэкст, рэалізуючыся ў розных функцыях: інтэртэкстуальнай, афарыстычнай, аргументацыйнай, палемічнай, экспрэсіўнай, гумарыстычнай, эстэтычнай, вобразнай, намінатыўнай і кампазіцыйнай. Функцыі інтэртэкстэмаў могуць камбінавацца, пры гэтым паміж імі вызначаюцца цесныя сувязі. Інтэртэкстэмы могуць выконваць адразу некалькі функцый, але разам з гэтым можна заўважыць, што пры канкрэтным ужыванні інтэртэкстэмы адна з функцый заўсёды будзе пераважаць.

ЛІТАРАТУРА

1. Сидоренко, К.П. Интертекстовые связи пушкинского слова: моногр. / К.П. Сидоренко. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1999. – 253 с.
2. Мокиенко, В.М. Словарь крылатых слов и выражений Пушкина / В.М. Мокиенко, К.П. Сидоренко. – СПб.: Фолио-Пресс, 1999. – 752 с.
3. Таразевич, Е.Г. Интертекстуальность как текстообразующий фактор в русской и белорусской драматургии конца XX – начала XXI века: дис. ...канд. филол. наук: 10.01.08 / Е.Г. Таразевич; Беларус. дзярж. ун-т. – Минск, 2010. – 205 с.
4. Яковлев А.И. Интертекст в романе А. Белого «Петербург»: структура, семантика, функционирование: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / А.И. Яковлев; Ярославский гос. пед. ун-т. – Ярославль, 2011. – 262 с.
5. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – Т. 14: Трылогія «На ростанях». Кн. 3. – 429 с.
6. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – Т. 13: Трылогія «На ростанях». Кн. 1, 2. – 457 с.
7. Макаёнак, А. Выбраныя творы: у 2 т. / А. Макаёнак. – Мінск: Маст. літ., 1980. – Т. 1: П'есы. – 384 с.
8. Дзяргай, С. Вершы / С. Дзяргай. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 176 с.
9. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987. – Т. 1: Вершы, паэмы. – 431 с.
10. Разанаў, А. У горадзе валадарыць Рагвалод: Вершаказы і пункціры / А. Разанаў – Мінск: Маст. літ., 1992. – 143 с.

Пастуніў 01.08.2013

FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF INTERTEXTUAL UNITS

S. BACHKOVA

The phenomenon of the intertextuality in the broad sense can be regarded as a universal property of the text, in the narrow sense it is considered to be the existence of specific and obvious references to the preceding text. The deliberate author's insertion of the extracts from other texts forms dialogic interaction of the works, cultures, and epochs, is realized in different functions in the text. Depending on the significance and productivity in the speech the intertextual units vary in functions in the works of Belorussian Fiction.